

JAN ZABŁOCKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

‘LEGES’ A ‘PRIVILEGIA’ W RZYMIE OKRESU REPUBLIKI

Zgromadzenia ludu rzymskiego różniły się nie tylko ze względu na to, kto im przewodniczył, ale także na to, kto się na nich zbierał. Na zgromadzeniach tych podejmowano na wniosek przewodniczącego różnego rodzaju uchwały. O tym bliżej można się dowiedzieć, oprócz znanego wszystkim fragmentu *Institutiones* prawnika Gaiusa¹, także z przekazu antykwarysty Aulusa Gelliusa zamieszczonego w *Noctes Atticae*, przekazu, który został zaczerpnięty z dzieła bliżej nieznanego jurysty Laeliusa Feliksa². Laelius Felix podaje, że zgromadzenie plebsu zwoływane przez trybuna składało się nie z całego *populus*, lecz tylko z jego części. Zgromadzenie to więc winno być nazywane *concilium*, w odróżnieniu od zgromadzenia całego *populus*, czyli *comitia*. Podobne różnice między terminami *plebs* i *populus* podkreślał nie tylko Gaius,

¹ G.1,3: *Lex est, quod populus iubet atque constituit. Plebiscitum est, quod plebs iubet atque constituit. Plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione universi cives significantur, connumeratis et patriciis; plebis autem appellatione sine patriciis ceteri cives significantur; unde olim patricii dicebant plebiscitis se non teneri, [quia] <quae> sine auctoritate eorum facta essent; sed postea lex Hortensia lata est, qua cautum est, ut plebiscita universum populum tenerent: Itaque eo modo legibus exaequata sunt.*

² Gell. 15,27,4: *In eodem Laeli Felicis libro haec scripta sunt: "Is qui non universum populum, sed partem aliquam adesse iubet, non 'comitia', sed 'concilium' edicere debet. Tribuni autem neque advocant patricios neque ad eos referre ulla de re possunt. Ita ne 'leges' quidem proprie, sed 'plebiscita' appellantur, quae tribunis plebis ferentibus accepta sunt, quibus rogationibus ante patricii non tenebantur, donec Q. Hortensius dictator eam legem tulit, ut eo iure, quod plebs statuisset, omnes Quirites tenerentur".*

lecz także cytowany przez wspomnianego Gelliusa Ateius Capito³, słynny prawnik z czasów Augusta, twórca jednej ze szkół prawa⁴.

Niezmiernie ciekawe jest również to, że rozróżnienie między *comitia* a *concilium* cytowany przez Aulusa Gelliusa Laelius Felix tłumaczy tym, że trybuni jako urzędnicy plebejscy nie mieli prawa zwoływania patrycjuszy na *concilium* ani też współdziałania z nimi na takim zgromadzeniu. Na *comitia* bowiem przewodniczył *magistratus* mający *ius agendi cum populo*, podczas gdy na *concilium* – urzędnik mający *ius agendi cum plebe*⁵.

Największe jednak różnice między tymi dwoma rodzajami zgromadzeń widać w uchwałach przez nie podejmowanych, choć z czasem formalnie zrównanych⁶. Uchwały *concilium plebis* nie były w ścisłym

³ Gell. 10,20,5-6: *'Plebem' autem Capito in eadem definitione seorsum a populo divisit, quoniam in populo omnis pars civitatis omnesque eius ordines contineantur, 'plebes' vero ea dicatur, in qua gentes civium patriciae non insunt.*

⁴ C. Ateius Capito, zmarły w 22 r. po n. Chr., był prawnikiem pochodzącym ze skromnej rodziny senatorskiej. Według Pomponiusza był on tradycyjnym prawnikiem i zwolennikiem Aulusa Ofiliusa. Por. D. 1,2,2,47. W 5 r. po n. Chr., piastował urząd jako *consul suffectus*, a od 13 r. po n. Chr., pełnił funkcję *curator aquarum*, odpowiadając za zaopatrzenie w wodę. Dzieło Capitona nie zachowało się i znane jest jedynie z cytatów innych jurystów. Por. W. KUNKEL, *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*², Graz-Wien-Köln 1967, s. 114-115; J. KODRĘBSKI, *Sabinianie i Prokulianie. Szkoły prawa w Rzymie wczesnego cesarstwa*, Łódź 1974, s. 88 i n.; R.A. BAUMAN, *Lawyers and Politics in the Roman Empire. A study of relation between the Roman jurists and the emperors from Augustus to Hadrian*, München 1989, s. 49 i n.

⁵ Por. A. TARWACKA, *Czym jest wniosek, czym ustawa, czym plebiscyt, czym przywilej. Aulus Gellius, Noce attyckie 10,20. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, «Zeszyty Prawnicze» 10.1/2010, s. 328 i n.; J. ZABŁOCKI, *Uchwały rzymskich zgromadzeń ludowych*, [w:] *'Regnare, gubernare, administrare'. Prawo i władza na przestrzeni wieków. Prace dedykowane Profesorowi Jerzemu Malcowi z okazji 40-lecia pracy naukowej*, red. S. GRODZISKI, A. DZIADZIO, Kraków 2012, s. 4 i n.

⁶ Por. H. KUPISZEWSKI, *Prawo rzymskie a współczesność*, Warszawa 1988, s. 206-207, celnie zauważył, że centralne miejsce wśród wszystkich źródeł prawa zajmuje *lex*, a *plebiscitum* wtedy, gdy zostało z *lex* zrównane, natomiast *senatus consultum*, *opiniones prudentium* czy *constitutiones* uzyskują moc ustawy. Szerzej na temat zrównania ustaw z plebiscytami J. ZABŁOCKI, *'Leges de plebiscitis'*, «Prawo Kanoniczne» 35.1-2/1992, s. 237-246.

znaczeniu tego słowa *leges*, gdyż te podejmowane były na *comitia populi*, dlatego też nosiły nazwę *plebiscita*⁷.

Jednakże z definicji *lex*, podanej przez Ateiusa Capitona, a zamieszczonej w *Noctes Atticae* Aulusa Gelliusa, wynika, że po raz pierwszy *lex* została określona jako skierowane do abstrakcyjnego adresata postanowienie ludu czy plebsu dotyczące spraw ogólnych⁸ uchwalone na wniosek magistratury⁹. *Lex* zatem to, według Capitona, nie tylko uchwała ludu, ale też i plebsu (*iussum populi aut plebis*¹⁰), gdyż w pojęciu ogólnym *lex* mieściło się też pojęcie węższe – *plebiscitum*. *Plebiscitum* bowiem było uchwalane przez tę część *populus*, którą nazywano *plebs*, czyli bez udziału patrycjuszy. To różne pochodzenie *lex* i *plebiscitum* dobitnie akcentował zwłaszcza Gaius, zwolennik szkoły Sabinianów, a więc tej, której protoplastą był Ateius Capito. Gaius jednak, w odróżnieniu od Capitona, nie uważał, że w pojęciu *lex* mieści się *plebiscitum*. On też w Instytucjach, podając definicję *lex*, ograniczył się do opisanego działania *populus*, który *iubet atque constituit*, pominął zaś rolę *magistratus*¹¹. Na-

⁷ Z uszkodzonego fragmentu dzieła Festusa, *De verborum significatu* (s.v. 'Scitum populi', L. 442) wynika, że używany był także termin *scitum populi*. Por. też J. ZABŁOCKI, *Stanowienie prawa na zgromadzeniach ludowych w Rzymie republikańskim*, «Opolskie Studia Administracyjno-Prawne» 14.2/2016, s. 24 i n.

⁸ M. ZABŁOCKA, *Kilka uwag o mniej znanych «wartościach» prawa rzymskiego*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, red. M. MIKOŁAJCZYK, J. CIĄGWA, P. FIEDORCZYK, A. STAWSKA-RIPPEL, T. ADAMCZYK, A. DROGOŃ, W. ORGANIŚCIAK, K. KUŹMIZ, I, Białystok–Katowice 2010, s. 124–125.

⁹ Gell. 10,20,2: *Ateius Capito, publici privatique iuris peritissimus, quid 'lex' esset, hisce verbis definiuit: 'Lex' inquit 'est generale iussum populi aut plebis rogante magistratu'*.

¹⁰ Inaczej niż w klasycznej koncepcji ustawy Papiniana i Marciana; por. D. 1,3,1 (Pap. 1 def.): *Lex est commune praeceptum, virorum prudentium consultum, delictorum quae sponte vel ignorantia contrahuntur coercitio, communis rei publicae sponsio*; D. 1,3,2: (Pomp. 25 ad Sab.): *Iura constitui oportet, ut dixit Theophrastus, in his, quae ἐπι τὸ πλεῖστον accidunt, non quae ἐκ παραλόγου*. Por. F. SERRAO, *La „legge”*, [w:] *Classi partiti e legge nella repubblica romana*, Pisa 1994, s. 105 i n.; C. VENTURINI, *I 'privilegia' da Cicerone ai romanisti*, «SDHI» 56/1990, s. 157 i n.

¹¹ Por. A. MAGDELAIN, *La loi a Rome. Histoire d'un concept*, Paris 1978, s. 76 przypr. 100; R.A. BAUMAN, *op. cit.*, s. 29 i n.; A. TARWACKA, *Czym jest wniosek, czym*

tomiast dzięki przekazowi Gelliusa wiadomo, że *populus* (odpowiednio dotyczy to też *plebs*) mógł wyrazić, według Capitona, swoją wolę jedynie przy współdziałaniu *magistratus*. Nie mógł on bowiem zebrać się sam, ponieważ inicjatywa należała wyłącznie do *magistratus*, któremu przysługiwało skierowanie *rogatio* do *populus*.

W *rogatio* urzędnik mający *ius agendi cum plebe aut cum populo* przedstawiał sprawę i zwracał się z prośbą o jej rozstrzygnięcie przez zgromadzenie¹². Można rzec zatem, że *lex* była jakby układem dwustronnym, pomiędzy *magistratus*, który stawiał pytanie (*rogat*), i *populus*, który na to pytanie udzielał odpowiedzi akceptującej (*iubet*)¹³. Zadaniem *magistratus* było zwołanie ludu i przedłożenie *rogatio*, zadaniem *populus* – jej przyjęcie lub odrzucenie. Innymi słowy: nie ma ani ustawy, ani plebiscytu bez zwrócenia się przez *magistratus* do ludu lub plebsu z propozycją ustawodawczą (*rogatio*)¹⁴. Taka propozycja ustawodawcza stanie się ustawą lub plebiscytem dopiero po podjęciu przez lud lub plebs pozytywnej decyzji¹⁵.

ustawa, czym plebiscyt, czym przywilej..., s. 328 i n.; J. ZABŁOCKI, *Stanowienie prawa na zgromadzeniach ludowych...*, s. 24 i n.

¹² Por. Festus, s.v. 'Rogat', L. 356: *Rogat est consuit populum, vel petit ab eo, ut id ciscat, quod ferat...*

¹³ Por G. TIBILETTI, *Sulle 'leges' romane*, [w:] *Studi De Francisci*, IV, Milano 1956, s. 599 i n.; R. ORESTANO, *I fatti di normazioni nell' esperienza romana arcaica*, Torino 1967, s. 185 i n.; por. też A. MAGDELAIN, *op. cit.*, s. 77 i n.; A. DUCOS, *Les Romains et la loi. Recherches sur les rapports de la philosophie grecque et de la tradition romaine à la fin de la République*, Paris 1984, s. 123 i n.; J. BLEICKEN, 'Lex publica'. *Gesetz und Recht in der römischen Republic*, Berlin–New York 1975, s. 63, 178 i n.; J. ZABŁOCKI, *Uchwały zgromadzeń ludowych...*, s. 10; IDEM, *Stanowienie prawa na zgromadzeniach ludowych...*, s. 9 i n.

¹⁴ Gell. 10,20,7-8: *Sed totius huius rei iurisque, sive cum populus sive cum plebs rogatur, sive quod ad singulos sive quod ad universos pertinet, caput ipsum et origo et quasi fons 'rogatio' est.* [8] *Ista enim omnia vocabula censentur continenturque 'rogationis' principali genere et nomine; nam nisi populus aut plebs rogetur, nullum plebis aut populi iussum fieri potest.*

¹⁵ Por. F. SERRAO, *op. cit.*, s. 111 i n.; A. MAGDELAIN, *op. cit.*, s. 76 i n.; L. FANIZZA, 'Privilegia ne inroganto'. *Percorsi tra Cicerone e Ulpiano*, «Juris Antiqui Historia» 7/2015, s. 62 i n.

Taka *rogatio* postawiona przez urzędnika mogła dotyczyć zarówno spraw poszczególnych jednostek, jak i kwestii ogólnych i jeżeli została zaakceptowana przez *populus* na zgromadzeniu ludowym czy *plebs* na zgromadzeniu plebejskim, zwano ją *lex*. Takie rozumienie terminu *lex* znalazło się w definicji Aeliusa Gallusa przekazanej przez antykwarystę Pomponiusa Festusa¹⁶.

Gellius, komentując definicję *lex* podaną przez Capitona – *Lex est generale iussum populi aut plebis rogante magistratu* – stwierdza, że jego zdaniem decyzji wydanych zarówno przez *populus*, jak i *plebs*, dotyczących poszczególnych osób, nie można nazwać *leges*¹⁷. *Lex* to *generale iussum*, ogólny nakaz kierowany do wszystkich obywateli (*de universis civibus*). Takiego charakteru nie mają, zdaniem Gelliusa, uchwały podejmowane na rzecz pojedynczych ludzi (*de singulis*), które należy raczej określać jako przywileje (*privilegia*)¹⁸. Starożytni nazywali je jako szczególne (*priva*), a współcześni mu jako jednostkowe (*singula*)¹⁹.

¹⁶ Festus, s.v. 'Rogatio', L. 326: *Rogatio est, cum populus consulitur de uno pluribusve hominibus, quod non ad omnis pertineat, et de una pluribusve rebus, de quibus non omnibus sanciat. Nam quod in omnis homines resve populus scivit, lex appellatur. itaque Gallus Aelius ait: 'inter legem at rogationem hoc interest. Rogatio est genus legis; quae lex non continuo ea rogatio est. <rogatio> non potest non esse lex, si modo iustis comitiis rogata est'.*

¹⁷ Gell. 10,20,4: *Non sunt enim generalia iussa neque de universis civibus, sed de singulis concepta; quocirca 'privilegia' potius vocari debent, quia veteres 'priva' dixerunt, quae nos 'singula' dicimus. Quo verbo Lucillius in primo Satirarum libro usus est; abdomina thynni/advenientibus priva dabo cephalaesque acarnae.*

¹⁸ W prawie klasycznym przez pojęcie *privilegium* rozumiano *ius singulare* ustanawiane dla pewnych spraw lub określonych osób. Por. D 50,17,196 (Mod., 8 reg.): *Privilegia quaedam causae sunt, quaedam personae. et ideo quaedam ad heredem transmittuntur, quae causae sunt; ad heredem non transeunt.* Por. też G. WESENBERG, s.v. *Privilegium*, «RE» 23.1/1957, szp. 17 i n.; M. HUMBERT, *Les privilèges, des XII tables à Ciceron*, [w:] 'Antiquitates effigies'. *Recherchessur le droit public et privé de Rome*, Pavia 2013, s. 275 i n.; M. DYJAKOWSKA, 'Privilegium odiosum'. O znaczeniu kontekstu w przekładach terminologii prawniczej, «Roczniki Humanistyczne» 61.8/2013, s. 152 i n.

¹⁹ Por. Festus, s.v. 'Privos privasque', L. 252: *Privos privasque antiqui dicebant pro singulis. Ob quam causam et privata dicuntur, quae uniuscuiusque sint; hinc et privilegium et privatus; dicimus tamen et privatum, cui quid est ademptum.*

Można z tego wnioskować, że *lex* oznacza ustawę adresowaną do ogółu obywateli, *privilegium* natomiast do pojedynczych osób²⁰.

Gellius, komentując definicję podaną przez Capitona, zastrzegł, że jeśli taka definicja jest właściwa, to nie są ustawami ani *lex de imperio Cn. Pompei*, ani *lex de reditu M. Ciceronis* czy *quaestio de caede Clodii* i inne tego rodzaju uchwały ludu lub plebsu, które można by nazwać jako *privilegia*²¹. Na końcu omawianego rozdziału wymienił nadany Gneiusowi Pompeiusowi przywilej, który w swojej *Historii* Sallustius, słynący zdaniem Gelliusa z precyzji wypowiedzi, nazwał jeszcze terminem *lex*²².

Wymieniona w pierwszej kolejności *lex de imperio Cn. Pompei* to może być zarówno *lex Cornelia Caecilia de cura annonae Cn. Pompei mandata*²³ uchwalona na wniosek konsulów P. Lentulusa Spintnera w 57 r., jak i *plebiscitum de imperio Cn. Pompei et M. Crasso prorogando*²⁴ z 52 r. przedłużające imperium nadane przez *lex Trebonia de provinciis consularibus*²⁵, czyli plebiscyt uchwalony na wniosek trybuna plebejskiego C. Treboniusa w 55 r. Wydaje się jednak, że była to *lex Manilia de imperio Cn. Pompei*²⁶, która została uchwalona w 66 r. na wniosek trybuna plebejskiego Gaiusa Maniliusa. Przedmiotem *lex Manilia* było powierzenie Pompeuszowi, tuż po udanej kampanii przeciw

²⁰ Por. F. SERRAO, *op. cit.*, s. 111 i n.; A. TARWACKA, *Czym jest wniosek, czym ustawa, czym plebiscyt, czym przywilej...*, s. 329; M. DYJAKOWSKA, *op. cit.*, s. 151 i n.; M. HUMBERT, *op. cit.*, s. 258 i n.

²¹ Gell. 10,20,3: *Ea definitio si probe facta est, neque de imperio Cn. Pompei neque de reditu M. Ciceronis neque de caede P. Clodii quaestio neque alia id genus populi plebisve iussa 'leges' vocari possunt.*

²² Gell. 10,20,10: *Sallustius quoque, proprietatum in verbis retinentissimus, consuetudini concessit et privilegium, quod de Cn. Pompei reditu ferebatur, 'legem' appellavit. Verba ex secunda eius Historia haec sunt: 'Nam Sullam consulem de reditu eius legem ferentem ex conposito tr. pl. Herennius prohibuerit.*

²³ Por. G. ROTONDI, *'Leges publicae populi Romani'*, Milano 1912, s. 402 i n.

²⁴ *Ibidem*, s. 409.

²⁵ *Ibidem*, s. 408.

²⁶ *Ibidem*, s. 375-376.

piratom²⁷, naczelnego dowództwa oraz udzielenia nieograniczonych pełnomocnictw w celu prowadzenia wojny i zawarcia pokoju z królem Pontu Mitrydatesem IV Eupatorem. Wniosek Maniliusa, mimo że był bardzo popularny, spotkał się ze sprzeciwem części nobilów, gdyż dotyczył powierzenia tak ogromnej władzy jednostce. Wniosek poparł sprawujący wówczas urząd pretora Marcus Tullius Cynceron w mowie *Pro lege Manilia*. W mowie tej Cynceron występuje w interesie *res publica* i całego ludu rzymskiego przeciw niektórym optymatom obawiającym się skupienia ogromnej władzy w rękach jednostki²⁸.

Wspomniana przez Gelliusa *lex de reditu M. Ciceronis* to uchwalona na wniosek konsulów P. Corneliusa Lentulusa Spintera i Q. Caeciliusa Metellusa Neposa w 57 r. *lex Cornelia Caecilia de revocando Cicerone*²⁹. Odwoływała ona z wygnania Cyncerona, który opuścił Rzym jeszcze przed głosowaniem *lex Clodia de capite civis Romani*³⁰, wniosku trybuna plebejskiego Publiusa Clodiusa Pulchera przewidującego ukaranie winnych bezprawnego skazania na śmierć członków spisku Katyliny.

Jednakże dzięki usilnym staraniom samego Cyncerona i jego licznych przyjaciół oraz wnioskowi trybunów plebejskich i poparciu senatu doprowadzono do postawienia na zgromadzeniu ludowym pod głosowanie wniosku zezwalającego na jego powrót z wygnania³¹. Wygnanie Cyncerona uznano za nielegalne, argumentując, że uchwalona *lex*, która dotyczyła jednej imiennie wymienionej osoby i nie jest *lex*, lecz *privilegium*, którego uchwalania zabraniała ustawa XII tablic³². Wniosek jednak spotkał się z gwałtowną reakcją bojówek organizowanych przez Clodiusa, ale dzięki bojówkom Milona i poparciu urzędujących konsu-

²⁷ Por. A. TARWACKA, *Romans and Pirates. Legal Perspective*, Warszawa 2009, s. 51 i n.; EADEM, *Czym jest wniosek, czym ustawa, czym plebiscyt, czym przywilej...*, s. 329.

²⁸ C. KUMANIECKI, *Literatura rzymska. Okres cyceroński*, Warszawa 1977, s. 216-218.

²⁹ Por. G. ROTONDI, *op. cit.*, s. 403.

³⁰ *Ibidem*, s. 394 i n.

³¹ *Ibidem*, s. 440-402; *Roman Statutes*, ed. M.H. CRAWFORD, II, London 1996, s. 775-776. Zabiegi związane z umożliwieniem powrotu Cyncerona z wygnania szerzej przedstawiają C. KUMANIECKI, *Cynceron i jego współcześni...*, s. 278-282, oraz PH. MOREAU, *La 'rogatio' des huit tribuns de 58 av. J.-C. et les clauses de 'sanctio' réglementant l'abrogation des lois*, «Athenaeum» 67.1-2/1989, s. 152 i n.

³² Tab. 9,1-2.

łów, przyjaciół Cyclerona i Pompejusa, uchwalono w 57 r. *lex Cornelia*, zezwalającą na powrót Cyclerona i zwrot jego majątku³³.

Warto zaznaczyć, że P. Clodius Pulcher, trybun plebejski, w 58 r. doprowadził do uchwalenia wielu plebiscytów. Wśród nich była wspomniana już *Lex Clodia de capite civis Romani*, czyli *plebiscitum* przewidujące karę wygnania (*interdictio aquae et ignis*) urzędników skazujących bez wyroku na śmierć obywatela rzymskiego, które wprawdzie miało charakter ogólny, ale wymierzone było przeciw Cycleronowi³⁴, drugie natomiast zwane *lex Clodia de exilio Ciceronis*³⁵, nakazujące konfiskatę dóbr Cyclerona i zburzenie jego domu na Palatynie i willi podmiejskich oraz zakaz, zagrożony karą śmierci, zbliżania się do Rzymu na odległość mniejszą niż trzy tysiące mil morskich od granic Italii. Podobna kara groziła wszystkim, którzy udzieliliby mu gościny. Ponadto to *plebiscitum* zakazywało występowania z wnioskiem, w senacie czy na zgromadzeniu ludowym, o odwołanie Cyclerona z wygnania³⁶.

Ostatnie przywołane *privilegium* nazwane przez Gelliusa *quaestio de caede Clodii* to *lex Pompeia de vi*³⁷ uchwalona w 52 r., na wniosek konsula Cn. Pompeiusa Magnusa, która za użycie przemocy przewidywała wymierzanie kary przez specjalne sądy. Pretekstem jej uchwalenia było umożliwienie wdrożenia postępowania karnego dla osądzenia ludzi

³³ Nic więc dziwnego, że Cycleron po powrocie z wygnania występował za zakazem uchwalania przywilejów; por. M. DUCOS, *op. cit.*, s. 59 i n.; C. VENTURINI, *I 'privilegia' da Cicerone...*, s. 155 i n.; A. GUARINO, *Cicerone come e quando*, «Labeo» 36/1990, s. 267 i n.; IDEM, *I 'privilegia' da Cicerone ai romanisti*, «Labeo» 37/1990, s. 39-342; M. HUMBERT, *op. cit.*, s. 257 i n.; L. FEZZI, *La coerenza di Cicerone su 'XII Tab.' 9.1-2 e il silenzio di Cotta su privilegia*, «Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes» 88.1/2014, s. 79.

³⁴ Por. C. VENTURINI, *L'esilio di Cicerone tra diritto e compromesso politico*, [w:] *Cicerone nella storia d'Europa. Atti del XIII 'Colloquium Tullianum'* (Milano, 27-28 marzo 2008), Firenze 2009, s. 282 i n.; IDEM, *L 'privilegia' da Cicerone...*, s. 160 i n.; A TARWACKA, *Czym jest wniosek, czym ustawa, czym plebiscyt, czym przywilej...*, s. 329.

³⁵ Por. G. ROTONDI, *op. cit.*, s. 395-396; *Roman Statutes...*, ed. M.H. CRAWFORD, II, s. 774-775.

³⁶ J. BLEICKEN, *op. cit.*, s. 213; PH. MOREAU, *la 'lex Clodia' sur le bannissement de Cicéron*, «Athenaeum» 65.3-4/1987, s. 466 i n.; C. VENTURINI, *L'esilio di Cicerone...*, s. 282 i n.; IDEM, *L 'privilegia' da Cicerone...*, s. 160 i n.

³⁷ Por. G. ROTONDI, *op. cit.*, s. 410.

Milona za zabójstwo Clodiusa, do jakiego doszło w trakcie incydentu na *Via Appia*³⁸. Na podstawie tej ustawy powołano specjalną *quaestio*, czyli trybunał, który miał sądzić uczestników tej potyczki, przede wszystkim samego Milona bronionego – bezskutecznie zresztą – przez Cyncerona³⁹.

Natomiast przykład zaczerpnięty z *Historii* Sallustiusa dotyczy *lex Cornelia de redivtu Cn. Pompei*⁴⁰ z 80 r. przed Chr., uchwalonej na wniosek konsula L. Coneliusa Sulli, która dotyczyła powrotu Pompeiusa wraz z armią z Afryki, gdzie sprawował urząd prokonsula, i odbicia przez niego triumfu⁴¹. Wprawdzie Gellius podaje, że przy uchwalaniu tej *lex* ze sprzeciwem wystąpił trybun plebejski C. Herennius, ale ostatecznie została ponownie przedłożona i uchwalona⁴². Gellius przy okazji uchwalenia tej *lex* zwraca uwagę, że słowo *lex* było użyte przez Sallustiusa w szerszym znaczeniu niż to, które nadał mu jurysta Ateius Capito: odnosiło się ono nie tylko do ogólnych decyzji przegłosowanych przez lud lub plebs, lecz także do przywilejów przyznanych jednostkom.

Aulus Gellius żył w epoce Antoninów, kiedy to w literaturze pięknej pojawiły się nurty nawiązujące do tradycji antycznej, takie jak

³⁸ K. AMIELAŃCZYK, *Czy kontratyp obrony koniecznej ma rzymską tradycję? W poszukiwaniu przesłanek dopuszczalności prawa do samoobrony w rzymskim prawie karnym*, [w:] 'Quid leges sine moribus'. *Studia nad prawem rzymskim dedykowane Profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65. rocznicę urodzin oraz 40. rocznicę pracy naukowej*, red. K. AMIELAŃCZYK, Lublin 2009, s. 61 i n.; E. LOSKA, *Zagadnienie obrony koniecznej w rzymskim prawie karnym*, Warszawa 2011, s. 78 i n.

³⁹ Por. Cic., *Pro Milone*, 6,1; 26,70; 29,79, a także M. DUCOS, *op. cit.*, s. 60 i n.; A. TARWACKA, *Czym jest wniosek, czym ustawa, czym plebiscyt, czym przywilej...*, s. 330.

⁴⁰ Por. też G. ROTONDI, *op. cit.*, s. 364.

⁴¹ Por. Sall., *Hist.* 2,21; Liv., *Per.*, 89. Chodziło o przyznanie zaszczytu triumfu Pompejuszowi, który powrócił w 80 r. przed Chr., z kampanii afrykańskiej, która przyniosła mu tytuł Wielki.

⁴² Por. Cic., *De imp. Cn. Pompei* 21; Plin. 7,26; Liv., *Ep.* 89. Niewykluczone, że weto trybuna Hereniusa uzgodnione z Sullą dotyczyło *rogatio*, gdy Sulla był dyktatorem, która została przegłosowana, gdy Sulla był konsulem. Por. C. CRAWFORD, *Rzym w okresie republiki*, przeł. J. ROHOZIŃSKI, Warszawa 1992, s. 161; A. TARWACKA, *Czym jest wniosek, czym ustawa, czym plebiscyt, czym przywilej...*, s. 330.

klasycyzm, attycyzm czy azjanizm⁴³. Gellius jednak w odróżnieniu od współczesnych mu antykwarystów interesował się nie tylko archaicznymi słowami czy formami gramatycznymi, lecz także treścią czytanych pism. W jego dziele *Noctes Atticae* każde zagadnienie stanowi odrębną całość, a pomieścił w nim zbiór opowiadań, opisów z toczonych dyskusji, notatek z przeczytanej lektury, którą planowo studiował bądź przypadkowo spotkał. Czasem je przepisywał, czasem parafrazował czy streszczał, często opatrując własnym komentarzem⁴⁴. Gellius, nie będąc prawnikiem – chociaż był sędzią prywatnym⁴⁵ – interesował się nie tyle rozstrzygnięciem bieżących spraw, ile prawem obowiązującym w przeszłości. Przy przedstawianiu różnych zawiłych treści opierał się na autorytecie innych. Sam zaś ograniczał się do ustalenia znaczenia wyrazów i zestawienia tekstów pokrewnych rozmaitych autorów⁴⁶ oraz zacytowania wybranego fragmentu dotyczącego omawianego zagadnienia, pozostawiając wyciągnięcie wniosków czytelnikowi⁴⁷.

W omawianym fragmencie dotyczącym rzymskiej legislacji Aulus Gellius stawia pytanie: czym jest *rogatio*, czym *lex* czy *plebiscitum*, a czym *privilegium* i czym się one od siebie różnią. Przytaczając definicję *lex* podaną przez Capitora jako *generale iussum populi aut plebis rogante magistratu*, Gelliusa stwierdza, że jeśli przytoczona definicja

⁴³ Por. TH. GELZER, *Klassizismus, Attizismus und Asianismus, Le Classicisme a Rome aux I^{ers} siècles avant et après J.-C.*, Genève 1978, s. 3 i n.

⁴⁴ Por. H.E. DIRKSEN, *Die Auszüge aus den Schriften der römischen Rechtsgelehrten, in den 'Noctes Atticae' des A. Gellius*, Hinterlassene Schriften, I, Leipzig 1871 (Nachdruck 1973), s. 22 i n.; M.L. ASTARITA, *La cultura nelle 'Noctes Atticae'*, Catania 1993, s. 23 i n.; L. HOLFORD-STREVENSON, *Aulus Gellius. An Antonine Scholar and his Achievement*², Oxford 2003, s. 47 i n.; a ostatnio K. OCHMAN, *'Aulus Gellius - Scriptor Luculentissimus'*, [w:] *Aulus Gelliusz. Noce attyckie, I (księgi 1-5)*, przekł. M. BIELEWICZ, Wrocław 2017, s. 9 i n.

⁴⁵ J. ZABŁOCKI, *Aulus Gellius jako sędzia*, [w:] *'Cui bono'? Księga jubileuszowa Profesor Anny Pikulskiej-Radomskiej*, red. Ł.J. KORPOROWICZ, D. SKRZYWANEK-JAWORSKA, Łódź 2020, s. 732 i n.

⁴⁶ Por. L. WENGER, *'Quellen' des römischen Recht*, Wien 1953, s. 211, który ocenił pracę Gelliusa jako bezkrytyczną, ale pełnowartościową.

⁴⁷ Por. K. PAULO DE SILVA, *Gelliusz i Cyceron*, «Meander» 22/1967, s. 446 i n.; L.A. HOLFORD-STREVENSON, *Fact and fiction in Aulus Gellius*, Liverpool Classical Monthly 7/1982, s. 65 i n.

jest poprawna, to nie mogą być nazwane *leges* uchwały: *de imperio Cn. Pompei, de reditu M. Ciceronis* czy *de caede Clodii quaestio*. Dotyczą one poszczególnych osób i należy je nazwać *privilegia*.

Następnie Gellius zaznacza, że *plebiscitum* to uchwała części ludu, czyli plebsu, a *lex* to uchwała całego ludu. Niezależnie zaś od tego, czy uchwała ludu czy plebsu dotyczy wszystkich czy pojedynczych osób, ma *rogatio* jako *caput ipsum et origo et quasi fons*. Gellius ubolewa, że mimo tak jasnych kryteriów, zarówno *plebiscita*, jak i *privilegia* są niewłaściwie nazywane *leges* i określane jako *rogationes*. Nie ustrzegł się nieścisłości nawet Sallustius słynący z precyzji wypowiedzi, pisząc o poddaniu do głosowania przez Sullę ustawy, a nie przywileju.

Warto jeszcze zauważyć, że Aulus Gellius dokonał nie tylko rozróżnienia takich pojęć, jak: *lex, plebiscitum, privilegium, rogatio*, ale także zwrócił uwagę na udział przy tworzeniu ustawy z jednej strony *magistratus*, z drugiej zaś ludu lub plebsu. Zagadką pozostaje, czy dokonał tego sam, czy też na podstawie *vetera scripta*, z których korzystał.

'LEGES' A 'PRIVILEGIA' W RZYMIE OKRESU REPUBLIKI

Streszczenie

W artykule przedstawiono pytania stawiane przez Aulusa Gelliusa w rozdziale 20 tytułu 10 jego *Noctes Atticae*: czym jest *rogatio*, czym *lex*, czym *plebiscitum*, a czym *privilegium* i czym się one od siebie różnią. Przytaczając definicję *lex* podaną przez Capitona jako *generale iussum populi aut plebis rogante magistratu*, Gelliusa stwierdza, że jeśli przytoczona definicja jest poprawna, to nie mogą być nazwane *leges* uchwały: *de imperio Cn. Pompei, de reditu M. Ciceronis* czy *de caede Clodii quaestio*. Dotyczą one poszczególnych osób i należy je nazwać *privilegia*. Należy zauważyć, że Aulus Gellius dokonał nie tylko rozróżnienia takich pojęć, jak: *lex, plebiscitum, privilegium, rogatio*, lecz także zwrócił uwagę na udział przy tworzeniu ustawy z jednej strony *magistratus*, z drugiej zaś ludu lub plebsu.

'LEGES' AND 'PRIVILEGIA' IN REPUBLICAN ROME

Summary

This article presents the questions Aulus Gellius puts in Chapter 20, Title 10 of his *Attic Nights* on the nature of *rogatio*, *lex*, *plebiscitum*, and *privilegium*, and the differences between them. He cites Capito's definition of *lex* as a *generale iussum populi aut plebis rogante magistrate* ("A law . . . is a general decree of the people, or of the commons, answering an appeal made to them by a magistrate") and observes that if this definition is right, then the measures *de imperio Cn. Pompei*, *de reducto M. Ciceronis* and *de caede Clodii quaestio* cannot be considered *leges*. These resolutions applied to specific persons and should therefore be considered *privilegia*. Aulus Gellius not only sees a distinction between concepts like *lex*, *plebiscitum*, *privilegium*, and *rogatio*, but also observes that the parties which contributed to the drafting of a legislative act were the magistrate (*magistratus*) on the one hand, and the people (*populus*), or of the commons (*plebs*) on the other hand.

Słowa kluczowe: Aulus Gellius; Noce Attyckie; Cyceon; Capito; *rogatio*; *lex*; *plebiscitum*; *privilegium*.

Keywords: Aulus Gellius; *The Attic Nights*; Cicero; Capito; *rogatio*; *lex*; *plebiscitum*; *privilegium*.

Literatura

AMIELAŃCZYK K., Czy kontratyp obrony koniecznej ma rzymską tradycję? W poszukiwaniu przesłanek dopuszczalności prawa do samoobrony w rzymskim prawie karnym, [w:] 'Quid leges sine moribus'. *Studia nad prawem rzymskim dedykowane Profesorowi Markowi Kuryłowiczowi* w 65. rocznicę urodzin oraz 40. rocznicę pracy naukowej, red. K. AMIELAŃCZYK, Lublin 2009, s. 51-72.

ASTARITA M.L., *La cultura nelle 'Noctes Atticae'*, Catania 1993.

BAUMAN R.A., *Lawyers and Politics in the Roman Empire. A study of relation between the Roman jurists and the emperors from Augustus to Hadrian*, München 1989.

BLEICKEN J., 'Lex publica'. *Gesetz und Recht in der römischen Republic*, Berlin–New York 1975.

CRAWFORD C., *Rzym w okresie republiki*, przeł. J. ROHOZIŃSKI, Warszawa 1992.

CRAWFORD M.H. (ed.), *Roman Statutes*, II, London 1996.

- DIRKSEN H.E., *Die Auszüge aus den Schriften der römischen Rechtsgelehrten, in den 'Noctes Atticae' des A. Gellius*, [w:] *Hinterlassene Schriften*, I, ed. F.D. SANIO, Leipzig 1871 (Nachdruck 1973), s. 21-63.
- DUCOS A., *Les Romains et la loi. Recherches sur les rapports de la philosophie grecque et de la tradition romaine à la fin de la République*, Paris 1984.
- DYJAKOWSKA M., 'Privilegium odiosum'. O znaczeniu kontekstu w przekładach terminologii prawniczej, «Roczniki Humanistyczne» 61.8/2013, s. 149-161.
- FANIZZA L., 'Privilegia ne inroganto'. Percorsi tra Cicerone e Ulpiano, «Iuris Antiqui Historia» 7/2015, s. 61-77.
- FEZZI L., *La coerenza di Cicerone su 'XII Tab.'* 9.1-2 e il silenzio di Cotta su privilegia, «Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes» 88.1/2014, s. 79-105.
- GELZER TH., *Klassizismus, Attizismus und Asianismus*, [w:] *Le Classicisme a Rome aux I^{ers} siècles avant et après J.-C.*, ed. H. FLASHAR, Genève 1978, s. 1-21.
- GUARINO A., *Cicerone come e quando*, «Labeo» 36/1990, s. 267 i n.
- GUARINO A., *I 'privilegia' da Cicerone ai romanisti*, «Labeo» 37/1991, s. 39-42.
- HOLFORD-STREVENSON L., *Aulus Gellius. An Antonine Scholar and his Achievement*², Oxford 2003.
- HOLFORD-STREVENSON L.A., *Fact and fiction in Aulus Gellius*, Liverpool Classical Monthly 7/1982, s. 65-68.
- HUMBERT M., *Les privilèges, des XII tables à Ciceron*, [w:] 'Antiquitates effigies'. *Recherchessur le droit public et privé de Rome*, Pavia 2013, s. 257-275.
- KODRĘBSKI J., *Sabinianie i Prokulianie. Szkoły prawa w Rzymie wczesnego cesarstwa*, Łódź 1974.
- KUMANIECKI C., *Literatura rzymska. Okres cyceroński*, Warszawa 1977, s. 216-218.
- KUNKEL W., *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*², Graz – Wien – Köln 1967.
- LOSKA E., *Zagadnienie obrony koniecznej w rzymskim prawie karnym*, Warszawa 2011.
- MAGDELAIN A., *La loi a Rome. Histoire d'un concept*, Paris 1978.
- MOREAU PH., *La 'lex Claudia' sur le bannissement de Cicéron*, «Athenaeum» 65.3-4/1987, s. 464-492.
- MOREAU PH., *La 'rogatio' des huit tribuns de 58 av. J.-C. et les clauses de 'sanctio' réglementant l'abrogation des lois*, «Athenaeum» 67.1-2/1989, s. 151-178.
- OCHMAN K., 'Aulus Gellius – Scriptor Luculentissimus', [w:] *Aulus Gelliusz. Noce attyckie, I (księgi 1-5)*, przekł. M. BIELEWICZ, Wrocław 2017.
- ORESTANO R., *I fatti di normazioni nell' esperienza romana arcaica*, Torino 1967.
- PAULO DE SILVA K., *Gelliusz i Ciceron*, «Meander » 22.9-10/1967, s. 445-451.
- ROTONDI G., 'Leges publicae populi Romani', Milano 1912.

- SERRAO F., *La „legge”*, [w:] *Classi partiti e legge nella repubblica romana*, Pisa 1994, s. 5-130.
- TARWACKA A., *Czym jest wniosek, czym ustawa, czym plebiscyt, czym przywilej. Aulus Gellius, Noce attyckie 10,20. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, Zeszyty Prawnicze 10.1/2010, s. 325-330.
- TARWACKA A., *Romans and Pirates. Legal Perspective*, Warszawa 2009.
- TIBILETTI G., *Sulle ‘leges’ romane*, [w:] *Studi De Francisci*, IV, Milano 1956, s. 593-645.
- VENTURINI C., *I ‘privilegia’ da Cicerone ai romanisti*, «SDHI» 56/1990, s. 155-196.
- VENTURINI C., *Lesilio di Cicerone tra diritto e compromesso politico*, [w:] *Cicerone nella storia d’Europa. Atti del XIII ‘Colloquium Tullianum’ (Milano, 27-28 marzo 2008)*, Firenze 2009, s. 281-296.
- WENGER L., *‘Quellen’ des römischen Recht*, Wien 1953.
- WESENBERG G., s.v. *‘Privilegium’*, «RE» 23.1/1957, szp. 17-29.
- ZABŁOCKA M., *Kilka uwag o mniej znanych «wartościach» prawa rzymskiego*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, red. M. MIKOŁAJCZYK, J. CIĄGWA, P. FIEDORCZYK, A. STAWSKA-RIPPEL, T. ADAMCZYK, A. DROGOŃ, W. ORGANIŚCIAK, K. KUŹMICH, I, Białystok–Katowice 2010, s. 123-135.
- ZABŁOCKI J., *Aulus Gellius jako sędzia*, [w:] *‘Cui bono’? Księga jubileuszowa Profesora Anny Pikulskiej-Radomskiej*, red. Ł.J. KORPOROWICZ, D. SKRZYWANEK-JAWORSKA, Łódź 2020, s. 732-440.
- ZABŁOCKI J., *Stanowienie prawa na zgromadzeniach ludowych w Rzymie republikańskim*, «Opolskie Studia Administracyjno-Prawne» 14.2/2016, s. 24 i n.
- ZABŁOCKI J., *Uchwały rzymskich zgromadzeń ludowych*, [w:] *‘Regnare, gubernare, administrare’. Prawo i władza na przestrzeni wieków. Prace dedykowane Profesorowi Jerzemu Malcowi z okazji 40-lecia pracy naukowej*, red. S. GRODZISKI, A. DZIADZIO, Kraków 2012, s. 3-15.